

<https://doi.org/10.15407/socium2025.01.013>
УДК 339.9

Creative Commons Attribution 4.0 International

Андріюніна Д.О., аспірантка кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Юрія Іллєнка, 36/1, Київ, 04119, Україна, email: dariya.andriunina@gmail.com, ORCID iD: <http://orcid.org/0009-0004-6257-5667>

ВІЛЬНИЙ РУХ ПРАЦІВНИКІВ: ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано ймовірні економічні, демографічні та соціальні наслідки повного або поступового відкриття ринку праці ЄС для громадян України в контексті майбутнього членства. Наголошено на істотній ролі грошових переказів трудових мігрантів, що сприяє розширенню внутрішнього попиту, збільшенню споживання та стимулюванню підприємництва через приплив інвестицій і розвиток навичок. Водночас відкритий ринок праці посилює ризик відпливу кваліфікованих кадрів, що може уповільнити технологічні процеси та ускладнити повоєнну відбудову. На основі досвіду нових членів ЄС, зокрема Польщі, доведено взаємозв'язок між зростанням еміграції та зниженням безробіття і підвищенням зарплат у країнах-донорах робочої сили. Проте можливі й негативні демографічні наслідки, адже переважно виїжджає молодь, що у поєднанні з низькою народжуваністю прискорює процес старіння населення. Стаття розглядає два сценарії: без перехідних періодів та з обмеженнями на кілька років. Перший передбачає миттєве збільшення переказів, швидке вирівнювання зарплат і негайний доступ до соціального забезпечення ЄС. Водночас різкий відплив кадрів може створити дефіцит робочої сили в критичних секторах і посилити демографічний спад. Другий сценарій пом'якшує ризики, дозволяючи поступово адаптуватися ринку праці та системам соціального захисту, але відтерміновує економічні вигоди від міграції. Загальний висновок полягає в тому, що свобода руху працівників має значні переваги у вигляді додаткових коштів, доступу до кращих зарплат і трансферу знань, але потребує зваженого підходу до переговорів про перехідні обмеження. Для України важливо поєднати відкриття європейського ринку праці з реформами, які допоможуть утримати кваліфікованих фахівців і забезпечити довгострокову стійкість економіки та демографічну збалансованість.

Ключові слова: трудова міграція, вільний рух працівників, грошові перекази, ринок праці ЄС, економіка ЄС, економічне зростання, повоєнна відбудова, вступ України до ЄС.

Andriunina D.O., PhD Student of the Chair of World Economy and International Economic Relations of the Educational and Scientific Institute of International Relations of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, 36/1, Yurii Illienka Str., Kyiv, 04119, Ukraine, email: dariya.andriunina@gmail.com, ORCID iD: <http://orcid.org/0009-0004-6257-5667>

FREEDOM OF MOVEMENT FOR WORKERS: ECONOMIC, SOCIAL AND DEMOGRAPHIC ASPECTS FOR UKRAINE

In this article, the likely economic, demographic, and social implications of full or gradual opening of the EU labour market to Ukrainian citizens in the context of prospective membership are analysed. The author emphasises the significant role of labour migrants' remittances in driving domestic

© Андріюніна Д.О., 2025

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2025, № 1 (92): 13–26

13

demand expansion, boosting consumption, and spurring entrepreneurship through increased investment and skill development. At the same time, an open labour market raises the risk of a brain drain, potentially slowing technological progress and complicating post-war reconstruction. Drawing on the experience of new EU member states, particularly Poland, the article demonstrates a correlation between rising emigration and both lower unemployment rates and wage growth in labour donor countries. However, negative demographic consequences are also possible, as the outflow predominantly involves young people, which, combined with low birth rates, accelerates the process of population ageing. The article considers two scenarios: one without transitional periods and one with several years of restrictions. The former scenario entails an immediate increase in remittances, faster wage convergence, and prompt access to EU social security. However, a sharp labour outflow could lead to shortages in critical sectors and exacerbate demographic decline. The latter scenario mitigates these risks by enabling the labour market and social security systems to adapt gradually, albeit at the expense of delaying the economic benefits of migration. In summary, the article concludes that freedom of movement for workers offers significant benefits in terms of additional funding, access to higher wages, and knowledge transfer. However, it necessitates a measured approach when negotiating transitional restrictions. For Ukraine, it is important to pair the opening of the European labour market with reforms that help retain qualified professionals and ensure long-term economic sustainability and demographic balance.

Keywords: *labour migration, free movement of workers, remittances, EU labour market, EU economy, economic growth, post-war reconstruction, Ukraine's accession to the EU.*

У контексті інтеграції України до ЄС завдання повної або поетапної лібералізації доступу українців до ринку праці ЄС набуває особливої актуальності. Відкритий доступ українців до європейських робочих місць може, з одного боку, істотно посилити приплив грошових переказів, прискорити економічне зростання та сприяти підвищенню добробуту домогосподарств. З іншого боку, швидкий відплив кваліфікованих кадрів і скорочення чисельності молодого працездатного населення ускладнять повоєнну відбудову та ставлять під загрозу довгострокову демографічну й економічну стабільність. Отже, постає проблема визначення оптимальної політики сприяння доступу українців до європейського ринку праці, який поєднав би переваги міграції зі збереженням трудового потенціалу в Україні.

Дослідження впливу трудової міграції на економічний розвиток країн Східної Європи після їхнього вступу до ЄС репрезентовані в публікаціях Організації економічного співробітництва та розвитку [1], Міжнародного валютного фонду [2], Світового банку [3; 4], наукових працях М. Каганця, К. Зіммермана, М. Питлікової [5–7], Є. Велли [8], О. Данцера та Б. Дітц [9], С. Аєрста [10], Л. Колієнда [11]. Вони засвідчують, що міграційні процеси можуть пришвидшити вирівнювання рівнів зайнятості й оплати праці між регіонами. Серед позитивних факторів також виокремлюється істотний вплив грошових переказів на платіжний баланс і споживчий попит у країнах-донорах робочої сили.

Водночас низка досліджень акцентує увагу на довгострокових демографічних ризиках, пов'язаних з виїздом переважно молодого та освіченої частки населення [6; 12]. Автори зазначають, що такий “відплив мізків” призводить до дефіциту кваліфікованих

працівників у певних секторах і гальмує технологічні нововведення. Окремі публікації [13] доводять, що наявність зовнішніх джерел доходу у вигляді грошових переказів справді пом'якшує соціальні ризики та знижує рівень бідності, проте не компенсує втрати для національної системи соціального забезпечення, коли мігранти перестають робити внески в місцеві пенсійні та страхові фонди.

У вітчизняній економічній науці питанням можливих обсягів міграції, її складу та наслідків під впливом євроінтеграції України, а також адаптації українського ринку праці до вимог ЄС присвячені публікації [14–16]. Слід виокремити новітні дослідження вимушеної зовнішньої міграції внаслідок повномасштабного російського вторгнення [17; 18]. У звіті “Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення” [19] оцінено, скільки українців виїхало за кордон, перспективи їхнього повернення додому й відповідні наслідки для ринку праці та національної економіки. Схожі методологічні підходи можуть бути застосовані для оцінки ризиків, пов'язаних із запровадженням вільного руху працівників у повоєнний період.

Попри широкий спектр праць, у наукових колах тривають дискусії щодо конкретних механізмів і наслідків відкриття ринку праці в умовах масштабної повоєнної відбудови для еміграції та іміграції. Так, запитання про те, наскільки ефективною буде політика збереження висококваліфікованих кадрів, і як саме перехідні обмеження вплинуть на внутрішній ринок праці, поки що не мають однозначної відповіді. Залишаються невизначеними перспективи запровадження механізмів циркулярної міграції, за яких економіка України отримала б максимум вигоди (приплив коштів, нові навички) без втрати людського капіталу на тривалий час. Дискусійними виглядають і пропозиції щодо вибору різних сценаріїв лібералізації доступу українців до ринку праці ЄС (повна лібералізація відразу або поступова) та оцінки відповідних наслідків для структури зайнятості, пенсійної системи та демографічної ситуації у довгостроковій перспективі.

Мета статті – оцінити найбільш можливі наслідки відкриття ринку праці ЄС для України за різними сценаріями такої лібералізації. Для досягнення цієї мети передбачено проаналізувати ефекти від зростання трудової міграції; виявити можливі ризики скорочення працездатного населення та впливу кваліфікованих фахівців у контексті повоєнної відбудови та розвитку людського капіталу; визначити наслідки для національної системи соціального захисту (пенсійне й медичне забезпечення) з урахуванням міграційних трендів; порівняти сценарії з перехідними періодами та без них для виокремлення більш прийнятної моделі інтеграції України у простір вільного руху робочої сили.

З огляду на досвід попередніх розширень ЄС, у дослідженнях називається низка імовірних ефектів від запровадження в Україні принципу вільного руху працівників, що дозволяє безперешкодно працювати в Євросоюзі. По-перше, це очікуване зростання грошових переказів і приплив інвестицій. Трудові мігранти надсилають додому значні кошти. Так, обсяг грошових переказів до України у 2021 р. перевищив 14 млрд дол. США (близько 7% ВВП), що вдвічі більше за обсяг прямих іноземних інвестицій того року. Відкритий ринок праці може ще більше наростити обсяг переказів, зміцнюючи платіжний баланс України. Ці кошти підтримують внутрішній попит,

збільшують споживання та інвестиції домогосподарств, а також спричиняють додаткові надходження від непрямих податків (ПДВ, акцизів тощо)¹. Окрім того, діаспора та заробітчани часто інвестують у малий бізнес на батьківщині або набувають нових навичок і налагоджують ділові зв'язки, що сприяє підприємництву. У довгостроковій перспективі повернення мігрантів зі здобутим капіталом і досвідом може стимулювати економічне зростання.

По-друге, еміграція пом'якшує ситуацію на ринку праці країн-донорів. Так, масовий вплив робочої сили після вступу Польщі до ЄС істотно знизив рівень безробіття в країні². Дослідження [20; 21] підтверджують цю тенденцію: за оцінками, десятивідсоткове збільшення еміграції здатне спричинити зниження безробіття та підвищення заробітної плати на батьківщині, при цьому заробітки працюючих, які залишаються, зростають на 2–6%. В Україні подальше відкриття європейського ринку праці може дати змогу працевлаштуватися за кордоном тим українцям, які не знаходять роботи, тим самим знизивши рівень безробіття та напруження на внутрішньому ринку праці.

По-третє, масова трудова міграція впливає на динаміку заробітних плат у країні-донорі робочої сили. Вплив працівників, особливо кваліфікованих, створює дефіцит кадрів і конкурентність за робочу силу, що підвищує зарплати для тих, які залишаються. У випадку Польщі, приблизно 11% загального зростання заробітних плат у 1998–2007 рр. було спричинено саме масовою міграцією після вступу до ЄС³. Для українських працівників це означає потенційне покращення умов оплати праці в Україні внаслідок конкуренції за робочу силу. Водночас бізнес буде змушений пристосовуватись, а саме: інвестувати в підвищення продуктивності та технології, щоб компенсувати меншу та дорожчу робочу силу. Вплив частки безробітних і надлишкових працівників може також підвищити середню продуктивність праці, оскільки в Україні залишатимуться робочі місця, більш забезпечені кваліфікованими кадрами та капіталом. Якщо виїжджатимуть найбільш кваліфіковані, це може стримувати інновації та технологічний розвиток у короткостроковій перспективі [20, р. 9].

Проте повномасштабне вторгнення Росії в Україну докорінно змінило ситуацію. За оцінками, за кордоном через війну перебуває близько 5,2 млн українців. Часто виїздили сім'ями, тому закономірно, що грошовий потік переказів в Україну в останні роки зменшувався. Згідно з даними НБУ, за підсумками 2024 р. зафіксовано найгірший показник з 2017 р. – 9,6 млрд дол. США⁴. Наразі менше ніж половина українців, які перебувають за кордоном, планують повернутися до України [22]. Майбутній розвиток подій, серед іншого, залежатиме від безпекової ситуації, міграційної політики

¹ Joint Statement – Remittances to Ukraine. URL: https://finance.ec.europa.eu/system/files/2022-09/220927-joint-statement-remittance-ukraine_en.pdf

² Poland's emigration headache. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/eastern-approaches/2013/11/05/polands-emigration-headache>

³ Там само.

⁴ Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_m.pdf

приймаючих країн та ефективності політики України щодо стимулювання повернення мігрантів на батьківщину. За таких умов неочевидними є названі перспективи відновлення обсягів грошових переказів в Україну хоча б на довоєнному рівні. Як і неочевидними є вигоди від зменшення напруження на внутрішньому ринку праці внаслідок відпливу безробітних. За ймовірного дефіциту робочої сили пріоритетним стає завдання створення умов для залучення таких безробітних для потреб повоєнної відбудови України.

Порівнюємо два можливі сценарії імплементації принципу свободи пересування працівників відповідно до другого розділу переговорів про вступ України до ЄС⁵: без перехідних періодів і з перехідним періодом. У попередніх хвилях розширення ЄС через страхи переважання ринку праці переважно запроваджував перехідні обмеження щодо свободи пересування працівників на термін до 7 років (стосовно Польщі, Румунії та ін.). Однак, з огляду на нинішню ситуацію з українськими мігрантами, більш імовірним є інший сценарій. Значний відсоток українців адаптувався та частково інтегрувався в середовище перебування. Після завершення повномасштабного вторгнення, з одного боку, ЄС може скасувати статус тимчасового захисту, що змусить українців повертатись до України або переходити на стандартні міграційні умови. З іншого боку, країни ЄС можуть проявити зацікавленість у збереженні на своїй території українців, які є кваліфікованою робочою силою, інтегрованою в ринок праці. Можливим рішенням є відкриття вільного руху робочої сили між Україною з ЄС без перехідного періоду. Такий підхід дозволить уникнути ситуації, коли українці будуть змушені обирати між поверненням в Україну та працевлаштуванням в ЄС, а також це відповідатиме довгостроковій цілі євроінтеграції [22]. Враховуючи невизначеність багатьох чинників, нині важко прогнозувати, який із сценаріїв є найбільш імовірним.

Без перехідних періодів Україна ще до вступу або одразу після нього отримує повний доступ до європейського ринку праці. Це означає, що в перші роки може статися стрибок трудової міграції, зокрема в рамках воз'єднання сімей. Не слід очікувати значного зростання грошових переказів від мігрантів, водночас більш імовірним є прискорене зростання в Україні рівня оплати праці. Проте швидке відкриття вільного руху робочої сили має ризики, зокрема можливий “шок” для внутрішнього ринку праці. Масовий відплив робочої сили може створити або поглибити нестачу кадрів у певних галузях. Так, у перші роки після приєднання країн Східної Європи до ЄС деякі з них стикнулися з дефіцитом робочих рук у будівництві та сільському господарстві. Для України це особливо небезпечно в період повоєнної відбудови – якщо кваліфіковані будівельники, інженери або інші фахівці масово виїдуть за кордон, це може сповільнити відновлення інфраструктури та промисловості. Крім того, різке скорочення працездатного населення може зменшити базу платників податків і фонду соціального страхування (детальніше – в соціальних аспектах). Отже, економічний ефект без перехідних обмежень – це насамперед зростання заробітків, але наявні й потенційні

⁵ Commission staff working document. Ukraine 2023 Report. European Commission. Brussels, 8.11.2023 SWD (2023) 699 final. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

короткострокові втрати для окремих секторів через брак кадрів і вплив людського капіталу.

Якщо ж на переговорах буде погоджено перехідний період (наприклад, кілька років часткових обмежень на працевлаштування українців у ЄС), вплив кадрів відбуватиметься більш поступово. Перевага для економіки України – внутрішній ринок праці отримає час на адаптацію, підприємства матимуть перехідний запас часу, щоб підвищити зарплати та продуктивність, підготувати стратегії утримання персоналу. Держава зможе реалізувати програми стимулювання зайнятості вдома, використати інвестиції ЄС у відновлення з метою створення нових робочих місць, щоб більше українців бачили перспективу на батьківщині. Таким чином, перехідний період зменшує ризик раптового дефіциту кадрів у головних галузях і дає шанс мінімізувати вплив талантів. Водночас мінусом є відтермінування вигід: підвищення зарплат буде більш поступовим, розтягнутим у часі; українські сім'ї та працівники протягом цих кількох років стикатимуться з обмеженнями доступу до високих зарплат ЄС, деякі можуть обирати нелегальні або тимчасові шляхи міграції, що менше захищає їхні права. З точки зору бізнесу, перехідні обмеження означають, що конкуренція за робочу силу з боку європейського ринку поки менша, а тому підприємства мають більше часу для підготовки. Однак після завершення перехідного періоду відкладений попит на трудову міграцію однаково реалізується, якщо рівень життя в Україні значно поступатиметься європейському. Отже, цей сценарій радше відстрочує частку економічних ефектів (як позитивних, так і негативних), ніж цілком їх змінює.

Вільний рух робочої сили відкриває нові можливості і для українських компаній. Зокрема, ділова мережа діаспори може стати містком для виходу українських компаній на ринки ЄС: українці, які працюють за кордоном, знайомляться з локальними ринками, налагоджують зв'язки і можуть сприяти укладенню контрактів, експорту українських товарів, створенню спільних підприємств. Показовим є досвід Польщі: масова присутність польських працівників у Великій Британії та Німеччині після 2004 р. частково полегшила польським фірмам доступ до цих ринків і розширила експортні можливості (через ефект “мережових зв'язків” мігрантів) [20, р. 10]. Українські компанії зможуть легше наймати іноземних фахівців з ЄС або відряджати своїх працівників на стажування до європейських підрозділів, що підвищить кваліфікацію персоналу і трансфер знань. Не менш важливим є і повернення трудових мігрантів: багато хто з тих, хто набув досвіду й капіталу в ЄС, зрештою можуть повернутися та заснувати власну справу або привнести європейські стандарти ведення бізнесу в українські компанії. Опитування показують, що значна частка мігрантів підтримує зв'язок з домом і розглядає можливість повернення за сприятливих умов [23], тож завдання держави – створити для цього привабливий бізнес-клімат (спрощення регуляцій, захист інвестицій тощо) [24]. Водночас бізнесу доведеться вирішувати і складнощі конкуренції за персонал: відкритий ринок праці – це двосторонній рух, і якщо українські фахівці легко виїжджатимуть, то утримати їх можна буде тільки пропонуючи співставні умови. Це стимулюватиме великі українські компанії підвищувати зарплати й покращувати умови праці, що, зрештою, сприятиме зростанню продуктивності та технологічному оновленню економіки.

Лібералізація руху працівників матиме помітний вплив на добробут українських домогосподарств. Можливість працювати в країнах ЄС з вищими зарплатами означає збільшення доходів українців (як безпосередньо тих, які виїдуть, так і їхніх сімей на батьківщині). Тимчасові заробітки за кордоном виконують роль своєрідної фінансової подушки безпеки: вони допомагають родинам покривати витрати на освіту дітей, лікування, житло та споживчі товари, часто виводячи їх із бідності і згладжуючи економічні труднощі в Україні. За досвідом інших країн, мігранти навіть підсилюють підтримку сімей під час кризових ситуацій вдома – дослідження показують, що коли економіка країни-донору переживає спад або стихійне лихо, обсяги переказів збільшуються (мігранти надсилають більше коштів, щоб підтримати близьких) [20, р. 16–17].

Членство в ЄС і свобода руху працівників означатимуть повноцінний доступ українців до ринку праці ЄС і систем соціального захисту. Українські працівники зможуть легально працювати в будь-якій країні Європейського Союзу без спеціальних дозволів, а отже, отримають рівні права з громадянами цих країн щодо умов праці, мінімальної зарплати, охорони здоров'я та безпеки на роботі. Більше того, працюючи офіційно, наші громадяни сплачуватимуть внески до європейських систем соціального страхування і зможуть розраховувати на пенсійні права, страхування від безробіття, лікарняні, доступ до медицини тощо на рівні ЄС. Для багатьох українських сімей це гарантія стабільності: вони менше залежатимуть від можливостей українського бюджету забезпечити пенсії або медпослуги, адже частково інтегруються в більш заможні й стійкі системи соцзабезпечення Євросоюзу. У соціальному вимірі це величезний плюс: тисячі українських родин отримають ширший доступ до якісної медицини, освіти, соціального страхування, зменшиться невизначеність за кордоном (оскільки статус працівника буде захищений законодавством ЄС).

Водночас для України виникає виклик: відплив платників податків і соціальних внесків. Коли активна частка населення працює за кордоном, вона сплачує податки та внески до пенсійних і страхових фондів інших країн, а не в Україні. Це може послабити нашу національну систему соціального захисту, особливо пенсійну систему. Уже зараз Україна відчуває нестачу коштів на пенсії, а масовий виїзд молодих працівників загострить проблему. Менше працюючих означає менше відрахувань до Пенсійного фонду України, тоді як кількість пенсіонерів не зменшується. Як наслідок, погіршується співвідношення між тими, які платять, і тими, які отримують пенсії – так зване демографічне навантаження. Еміграція молоді вже зараз підвищує коефіцієнт утриманства (age dependency ratio) в Україні, і ця тенденція посилиться при відкритті кордонів.

Найбільше занепокоєння викликає можливий масовий виїзд саме кваліфікованих працівників – лікарів, медсестер, інженерів, IT-спеціалістів, науковців. Уже після 2014 р. Україна стикалася з нестачею медичних кадрів, частково через міграцію до ЄС (наприклад, багато українських лікарів працевлаштувались у Польщі та Чехії). Свобода праці в ЄС може підсилити ці тенденції. У країнах Східної Європи після їхнього вступу до Євросоюзу спостерігалися дефіцити висококваліфікованих фахівців: МВФ зазначав, що відплив кадрів після 2000 р. (особливо лікарів та інженерів) став однією з причин уповільнення технологічного розвитку регіону [20, р. 9]. “Відплив мізків” має

подвійний ефект: з одного боку, країна втрачає професіоналів, яких важко швидко замінити, через що страждає якість послуг (наприклад, менше лікарів – гірша доступність до медичної допомоги). З іншого боку, якщо ці фахівці не знаходили реалізації вдома, їхній виїзд може зменшити приховане безробіття та навіть стимулювати тих, які залишаються, підвищувати кваліфікацію. Проте в більшості випадків баланс негативний: дослідження показують, що масова міграція висококваліфікованих працівників східноєвропейських країн у 1995–2012 рр. призвела до того, що сукупне зростання продуктивності праці (TFP) в цих країнах було на 2,5 відсоткових пункти нижчим, ніж могло б бути без відпливу мізків [20, р. 9].

Із соціальної точки зору, вільний доступ до праці в ЄС – це безперечна вигода для українських громадян. Він розширює горизонт можливостей: людина може обрати для життя будь-яку країну ЄС, де кращі умови, і легально там закріпитися. Це підвищує відчуття свободи та перспектив, особливо для молоді. У короткостроковій перспективі багато українців, ймовірно, скористаються цим: за даними 2014–2021 рр., навіть часткова лібералізація (безвізовий режим) спричинила значне зростання трудових поїздок до Європи, переважно сезонних і тимчасових. Якщо не буде запроваджено перехідні обмеження лібералізації доступу до ринку праці ЄС, як це було запроваджено для Польщі та Румунії (до 7 років), то висока ймовірність масового виїзду за межі України значної кількості випускників університетів, робітників будівельних і транспортних професій, медсестер тощо. Як позитив – ці люди отримають шанс реалізувати свій трудовий потенціал там, де він приносить більший дохід, і зможуть допомагати фінансово родичам. Як негатив – це, можливо, незворотна втрата для економіки України дефіцитних працівників. *Сценарій з перехідними періодами* передбачає певні *квоти або поетапний доступ* українців до ринку ЄС (наприклад, у перші 2–3 роки після вступу – тільки для окремих галузей або за двосторонніми угодами, з подальшим повним відкриттям). Це дещо зменшить масовість першої хвилі міграції та дасть змогу соціальним службам України підготуватися (налагодити підтримку сімей мігрантів, адаптувати освітні програми під меншу кількість студентів тощо). Однак для самих громадян це виглядатиме як *дискримінація* на перших порах членства – населення може сприйняти перехідний період як позбавлення обіцяних свобод, що психологічно знижує привабливість вступу. Крім того, якщо після завершення війни економічна ситуація залишатиметься складною, люди однаково шукатимуть шляхи, щоб виїхати – можливо, через навчання, шлюб або навіть нелегально. Тому соціальний ефект перехідного періоду – це радше відкладена міграція, ніж повністю відвернена. Проте така пауза дає уряду час на впровадження реформ: підвищити зарплати медикам, запустити програми створення робочих місць, а також інші заходи, які сформулюють для частки потенційних мігрантів стимули залишитися.

Хоча трудова міграція притаманна усім віковим групам жінок і чоловіків, враховуючи, що покоління молодих має істотно нижчу, ніж покоління віком 35 років і старше, частку у структурі населення України, трудова еміграція його представників буде найбільшійшою для майбутнього розвитку країни. Саме для трудової міграції молоді характерним є найбільший рівень переходу до повної еміграції. За відсутності компенсуючих чинників така тенденція спричиняє прискорення темпів депопуляції та

старіння населення України. Так, у країнах Балтії після їхнього вступу до ЄС наслідки поєднання низької народжуваності та інтенсивної міграції були драматичними: Латвія втратила близько 18% населення у 2000–2017 рр. значною мірою через відплив людей до більш розвинутих країн ЄС⁶. Схожий масштаб втрат пережила Литва та деякі інші нові члени Євросоюзу.

Без перехідних обмежень демографічний ефект буде більш різким. Ймовірно, протягом перших 1–2 років після приєднання можемо побачити пікові показники виїзду громадян (схоже було після відкриття ринку праці для румунів і болгар у 2014 р., коли сотні тисяч людей скористалися скасуванням обмежень майже одразу). Це прискорить зменшення населення України в короткий період. Із запровадженням перехідного періоду вплив розтягнеться в часі: наприклад, якщо дати 5–7 років обмежень, то частка людей виїде пізніше, а деякі, можливо, взагалі переглянуть рішення (за цей час хтось пустить коріння в Україні – створить сім'ю, матиме гідну працю тощо).

Отже, перехідні заходи можуть частково знизити сумарні втрати населення. Проте гарантії немає – все залежатиме від того, наскільки швидко Україна наблизиться до рівня життя до ЄС. Якщо різниця залишатиметься великою, то навіть через 7 років після вступу потенціал міграції буде високим. Кожен рік масового відпливу молоді має довгостроковий ефект на вікову піраміду. У цьому сенсі сценарій з плавною міграцією дещо кращий: він дає шанс частці покоління реалізувати себе вдома і народити дітей тут, перш ніж відкриються повністю кордони.

Узагальнюючи наслідки обох сценаріїв, можна запропонувати нашу оцінку балансу основних вигід і втрат для України з точки зору ймовірності реалізації наслідків і масштабу їх впливу (табл. 1) залежно від вибору державної політики. Без перехідних обмежень загальний баланс вигід і викликів є помірно позитивним з перевагою таких короткострокових економічних дивідендів, як зниження безробіття та підвищення зарплат, а також довгострокових у формі модернізації українського виробництва, трудових відносин і розширення прав на роботу та гарантій соціального захисту українців у ЄС. Відсутність обмежень відповідає прагненням українського суспільства, яке розраховує на свободу пересування як одну з головних переваг членства. Проте успішність довгострокових переваг суттєво залежить від позитивного розв'язання чинників невизначеності. Якщо демографічна динаміка, включення у міжнародний розподіл праці та договірні спроможність будуть не на користь України, довгострокові переваги буде складно реалізувати, і тоді ціною впровадження політики без обмежень є ризик ослаблення людського потенціалу країни. Отже, повна мобільність працівників без обмежень може короткостроково допомогти економіці України, але довгостроково – нашкодити, якщо країна втратить занадто багато людського капіталу та не зможе його компенсувати. На цьому тлі доцільно укласти двосторонні угоди з країнами ЄС про циркулярну міграцію, щоб українці могли працювати за кордоном сезонно або на короткі контракти, але без втрати зв'язків із батьківщиною. Такий підхід мінімізує негативи: люди зароблять гроші і отримають досвід, але країна не втратить їх

⁶ Latvia, a disappearing nation. *Politico*. 2018. URL: <https://www.politico.eu/article/latvia-a-disappearing-nation-migration-population-decline/>

назавжди. Важливо визначити розумний баланс: достатньо часу для внутрішньої адаптації.

Таблиця 1

Експертна оцінка головних викликів і переваг для України від застосування державної політики вільного руху робочої сили з перехідними обмеженнями та без перехідних обмежень

	Із перехідними обмеженнями (рівень впливу)	Без перехідних обмежень (рівень впливу)
Виклики		
Стрибок зовнішньої трудової міграції	Низький	Високий
Возз'єднання сімей на території ЄС	Високий	Вагомий
Збільшення еміграції кваліфікованих і дефіцитних кадрів	Помірний	Низький
Зниження рівня зайнятості працездатного населення в Україні	Помірний	Вагомий
Гальмування зростання надходжень до соціальної страхової системи України та ПФО	Низький	Помірний
Нелегальна трудова міграція та еміграція	Вагомий	Низький
Відкладений попит на міграцію	Помірний	Низький
Збільшення витрат на персонал компаній в Україні та держави у конкуренції за робочу силу	Помірний	Високий
“Омолодження” трудової міграції	Низький	Вагомий
Переваги		
Українці не вимушені обирати: залишатися чи повертатися назавжди	Помірний	Низький
Повернення воєнних біженців	Помірний	Високий
Збільшення грошових переказів трудових мігрантів до України	Помірний	Високий
Циркулярна міграція робочої сили між ЄС та Україною	Помірний	Високий
Зростання рівня оплати праці в Україні	Помірний	Помірний
Час для підвищення продуктивності праці українських підприємств	Високий	Низький
Час для покращення якості трудового та позатрудового життя	Низький	Високий
Повна реалізація права громадян України на свободу пересування та вибору праці	Низький	Високий
Повне включення потенціалу української діаспори (трудова реіміграція, інвестиції тощо)	Помірний	Помірний
Розширення можливостей залучення іноземних працівників (з ЄС)	Помірний	Вагомий
Скорочення рівня безробіття в Україні	Низький	Вагомий
Доступ до систем соціального захисту ЄС	Вагомий	Високий
Невизначеність		
Вплив на демографічну структуру України	Вагомий	Високий
Позиція у світовому та європейському розподілі праці та робочої сили	Помірний	Високий

Джерело: розроблено автором.

Україна повинна виважено підійти до переговорів за розділом “Вільний рух працівників”. Повна відмова від перехідних періодів дала б швидкий вииграш громадянам і певний імпульс економіці, але водночас створила б ризики для її сталого розвитку. Натомість помірні перехідні обмеження є доцільними як страхувальний ме-

ханізм: вони дозволять реалізувати переваги євроінтеграції в сфері праці повільніше, проте з меншими потрясіннями для соціально-економічної системи України. Таким чином, оптимальним було б запитати про *короткий перехідний період* і спрямувати зусилля на зміцнення внутрішніх передумов, щоб після його завершення українці мали більше мотивації працювати та розвиватися вдома, а свобода руху стала бонусом, ніж масовим шляхом до еміграції. Це забезпечить більш збалансовану інтеграцію, за якої Україна зможе скористатися можливостями відкритого ринку праці, зберегти свій трудовий і демографічний потенціал для майбутнього розвитку.

Висновки. Відкриття ринку праці ЄС матиме виразний позитивний вплив на економічний розвиток України завдяки збільшенню заробітків, зниженню безробіття та посиленню міжнародних бізнес-зв'язків. Водночас відплив кваліфікованих працівників, поглиблення демографічних диспропорцій і зростання навантаження на національну систему соціального захисту потребують комплексних заходів на державному рівні. Оптимальний формат лібералізації передбачає збалансований підхід до переговорів щодо перехідних обмежень, впровадження державного механізму перетворення трудової міграції у циркулярну та програм з повернення (реінтеграції) висококваліфікованих фахівців. З огляду на післявоєнну відбудову (передусім у будівництві, інфраструктурі та охороні здоров'я), у подальшому необхідно більш детально вивчати галузеву специфіку відпливу робочої сили, забезпечувати більшу точність і детальність демографічних прогнозів, зосереджувати зусилля на мінімізації еміграції молоді. Важливим напрямом зусиль є інституційне удосконалення державного впливу на процеси мобільності населення та робочої сили – зокрема, в царині розвитку двосторонніх угод щодо сезонної та циркулярної міграції й адаптацію української системи соціального забезпечення до підвищеної мобільності робочої сили.

Комплексна оцінка впливу різних моделей перехідних обмежень разом з їхньою тривалістю та характером дозволить визначити найприйнятніше поєднання інтересів України та європейської сторони й убезпечити економіку від негативних і різких демографічних втрат. Подальші розвідки в цьому напрямі сприятимуть формуванню конкретних рекомендацій щодо поєднання відкритості європейського ринку праці з політикою утримання та повернення людського капіталу.

Список використаних джерел

1. International Migration Outlook 2019. Paris: OECD Publishing, 2019. 414 p. <https://doi.org/10.1787/c3e35eec-en>
2. Beyer R., Yi Li C., Weber S. Economic Benefits from Deep Integration: 20 years after the 2004 EU Enlargement. SSRN. 2025. 18 p. <https://doi.org/10.2139/ssrn.520091>
3. World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies. Washington: World Bank Group, 2023. 317 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/39696>
4. Recovery COVID-19 Crisis Through a Migration Lens. Migration and Development Brief 35. November 2021. Washington: World Bank Group, 2021. 68 p. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099738408132414027>
5. Kahanec M., Zimmermann K.F. EU Labor Markets After Post-Enlargement Migration. Berlin: Springer, 2010. 344 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-02242-5>

6. Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession / Kahanec M., Zimmermann K.F. (eds). Berlin: Springer, 2016. 476 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-45320-9>
7. Kahanec M., Pytlikova M. The economic impact of east–west migration on the European Union. *Empirica. Journal of European Economics*. 2017. Vol. 44. P. 407–434. <https://doi.org/10.1007/s10663-017-9370-x>
8. Understanding Migration with Macroeconomics / E. Vella et al. Switzerland: Palgrave Macmillan Cham, 2020. 280 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-40981-4>
9. Danzer A., Dietz B. Temporary Labour Migration from Eastern Europe: The Role of Human Capital Investment and Migration Agencies. *Return Migration and Regional Development in Europe*. London: Palgrave Macmillan London, 2016. P. 131–146. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-57509-8>
10. Ayerst S. Labor Market Integration and Migration. Republic of Kosovo. Washington: International Monetary Fund, 2025. 12 p. <https://doi.org/10.5089/9798400298066.018>
11. Caliendo L., Oromolla L., Parro F., Sforza A. Goods and Factor Market Integration: A Quantitative Assessment of the EU Enlargement. *Journal of Political Economy*. 2021. Vol. 129 (12). P. 2–64. <https://doi.org/10.1086/716560>
12. Elsner B. Emigration and wages: The EU enlargement experiment. *Journal of International Economics*. 2013. Vol. 91 (1). P. 154–163. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2013.06.002>
13. Adams R.H. International Migration, Remittances, and the Brain Drain. A Study of 24 Labor-Exporting Countries. *World Bank Policy Research Working Paper, 3069*. Washington: World Bank Group, 2003. 48 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstreams/dcecdd90-6d4f-5c86-b798-930b29980056/download>
14. Малиновська О. Вірогідні наслідки євроінтеграції для розвитку міграційних процесів в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. Т. 55. № 1. С. 94–113. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.094>
15. Малиновська О. Сучасний розвиток міграційної політики ЄС та міграційні перспективи України. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. Т. 44. № 2. С. 92–109. <https://doi.org/10.15407/dse2021.02.092>
16. Zelenko O., Khandii O., Novikova O. Comparative Analysis of the Quality of Working Life in Ukraine and in EU countries. *Problemy Ekorozwoju*. 2024. Vol. 19 (2). P. 106–113. <https://doi.org/10.35784/preko.6121>
17. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. Т. 48. № 2. С. 37–57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
18. Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту / О. Пишуліна та ін. Київ: Центр Разумкова, 2024. 204 с.
19. Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М., Мироненко О., Левченко Є. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення: аналітична записка. Київ: Центр економічної стратегії, 2024. 104 с. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/doslidzhennya.-ukra%D1%97nski-bizhenczi.-treyta-hvilya.pdf>
20. Pieńkowski J. The Impact of Labour Migration on the Ukrainian Economy. *European Economy*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. 30 p. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/document/download/49fb1672-031a-453a-bf01-a9da9431c59a_en?filename=dp123_en.pdf&prefLang=hu
21. Dustmann C., Frattini T., Rosso A. The Effect of Emigration from Poland on Polish Wages. *The Scandinavian Journal of Economics*. 2015. Vol. 117 (2). P. 522–564. <https://doi.org/10.1111/sjoe.12102>
22. Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М., Мироненко О., Левченко Є. Українські біженці після трьох років за кордоном: скільки їх та хто повернеться? Четверта хвиля дослідження: аналітична записка. Київ: Центр економічної стратегії, 2025. С. 4. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/doslidzhennya.pdf>

23. White A., Grabowska I., Kaczmarczyk P., Slany K. The impact of migration from and to Poland since EU accession. *The Impact of Migration on Poland. EU Mobility and Social Change* / A. White (Ed.). London: UCL Press, 2018. P. 10–41. <https://doi.org/10.2307/j.ctv550d7m.6>

24. White A. Polish families and migration since EU accession. Bristol: Bristol University Press, Policy Press, 2011. 272 p. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781847428202.001.0001>

Надійшла 10.02.2025

Прорецензована 19.02.2025

Доопрацьована 04.03.2025

Підписана до друку 31.03.2025

References

1. International Migration Outlook 2019. (2019). Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c3e35eec-en>
2. Beyer, R., Yi Li, C., Weber, S. (2025). Economic Benefits from Deep Integration: 20 years after the 2004 EU Enlargement. *SSRN*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5200915>
3. World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies. (2023). Washington: World Bank Group. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/39696>
4. Recovery COVID-19 Crisis Through a Migration Lens. Migration and Development Brief 35. November 2021. (2021). Washington: World Bank Group. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099738408132414027>
5. Kahanec, M., Zimmermann, K.F. (2010). *EU Labor Markets After Post-Enlargement Migration*. Berlin: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-02242-5>
6. Kahanec, M., Zimmermann, K.F. (Eds.). (2016). *Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession*. Berlin: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-45320-9>
7. Kahanec, M., Pytlikova, M. (2017). The economic impact of east–west migration on the European Union. *Empirica. Journal of European Economics*, 44, 407-434. <https://doi.org/10.1007/s10663-017-9370-x>
8. Vella, E., Caballé, J., Llull, J. (Eds.). (2020). *Understanding Migration with Macroeconomics*. Switzerland: Palgrave Macmillan Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-40981-4>
9. Danzer, A., Dietz, B. (2016). Temporary Labour Migration from Eastern Europe: The Role of Human Capital Investment and Migration Agencies. In *Return Migration and Regional Development in Europe* (pp. 131-146). London: Palgrave Macmillan London. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-57509-8>
10. Ayerst, S. (2025). Labor Market Integration and Migration. Republic of Kosovo. Washington: International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400298066.018>
11. Caliendo, L., Opromolla, L., Parro, F., Sforza, A. (2021). Goods and Factor Market Integration: A Quantitative Assessment of the EU Enlargement. *Journal of Political Economy*, 129 (12), 2-64. <https://doi.org/10.1086/716560>
12. Elsner, B. (2013). Emigration and wages: The EU enlargement experiment. *Journal of International Economics*, 91 (1), 154-163. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2013.06.002>
13. Adams, R.H. (2003). International Migration, Remittances, and the Brain Drain. A Study of 24 Labor-Exporting Countries. *World Bank Policy Research Working Paper, 3069*. Washington: World Bank Group. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstreams/dcecdd90-6d4f-5c86-b798-930b29980056/download>
14. Malynovska, O. (2024). Probable Consequences of European Integration for the Development of Migration Processes in Ukraine. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 55 (1), 94-113. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.094> [in Ukrainian]

15. Malynovska, O.A. (2021). Modern development of EU migration policy and migration prospects of Ukraine. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 2 (44), 92-109. <https://doi.org/10.15407/dse2021.02.092> [in Ukrainian]
16. Zelenko, O., Khandii, O., Novikova, O. (2024). Comparative Analysis of the Quality of Working Life in Ukraine and in EU countries. *Problemy Ekorozwoju*, 19 (2), 106-113. <https://doi.org/10.35784/preko.6121>
17. Libanova, E.M., Pozniak, O.V., Tsymbal, O.I. (2022). Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 2 (48), 37-57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037> [in Ukrainian]
18. Pyschulina, O., Martsinkovska, T., Dobrovolskyi, D., Yurchyshyn, V. (2024). Study of Gender Specifics of Forced Migration from Ukraine to the EU in the Military Conflict. Kyiv: Razumkov Center URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/01/29/2024-Pyschulina-EDNANNYA-ENGL-SITE.pdf>
19. Mykhailyshyna, D., Samoiliuk, M., Tomilina, M., Myronenko, O., Levchenko, Ye. (2024). Ukrainian Refugees. Future Abroad and Plans for Return: Analytical Note. Kyiv: Centre for Economic Strategy. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/research.-ukrainian-refugees.-third-wave.pdf>
20. Pieńkowski, J. (2020). The Impact of Labour Migration on the Ukrainian Economy. European Economy. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/document/download/49fb1672-031a-453a-bf01-a9da9431c59a_en?filename=dp123_en.pdf&prefLang=hu
21. Dustmann, C., Frattini, T., Rosso, A. (2015). The Effect of Emigration from Poland on Polish Wages. *The Scandinavian Journal of Economics*, 117 (2), 522-564. <https://doi.org/10.1111/sjoe.12102>
22. Mykhailyshyna, D., Samoiliuk, M., Tomilina, M., Myronenko, O., Levchenko, Ye. (2025). Ukrainian Refugees after Three Years Abroad: How Many and Who Will Return? The Fourth Wave of the Research: Policy Paper. Kyiv: Centre for Economic Strategy. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/ukrainian-refugees.-fourth-wave.pdf>
23. White, A., Grabowska, I., Kaczmarczyk, P., Slany, K. (2018). The impact of migration from and to Poland since EU accession. In A. White (Ed.), *The Impact of Migration on Poland. EU Mobility and Social Change* (pp. 10-41). London: UCL Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv550d7m.6>
24. White, A. (2011). Polish families and migration since EU accession. Bristol: Bristol University Press, Policy Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781847428202.001.0001>

Received on February 10, 2025

Reviewed on February 19, 2025

Revised on March 04, 2025

Signed for printing on March 31, 2025